

نهمین دوره مسابقات گروهی پژوهشی رشد

حوزه علمیه بانو امین ره

موضوع :

**بررسی ابعاد اجتماعی و فرهنگی کاهش جمعیت و راهکارهای رفع موانع در
خانواده**

استاد راهنما

سرکار خانم نادره رحیمی نژاد قره آقاج

نویسندگان

زهرا سالاروند، سعیده سعادت‌مند

بررسی ابعاد اجتماعی و فرهنگی کاهش جمعیت و راهکارهای رفع موانع در خانواده

چکیده

دگرگونی های جمعیتی، از عوامل اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی تاثیر می پذیرند. اما میزان تاثیرگذاری ساختارهای فرهنگی بر عرصه های مختلف زندگی فردی و اجتماعی انسانها پررنگ تر است. در سال های اخیر کاهش جمعیت، کم فرزندی و بی فرزندی در سبک زندگی مردم نهادینه شده است که باید برای تغییر نگرش به نفع فرزند آوری اقدامات جدی صورت گیرد. ضرورت مسئله ایجاب می کند در راهبردها و سیاست های جمعیتی کشور، بیش از پیش توجه سیاست گذاران و برنامه ریزان را به آن معطوف داشت زیرا بدون توجه به روند و شرایط گذشته و فعلی جمعیتی، نمی توان به برنامه ریزی و سیاست گذاری برای تغییر نگرش و رفتار جمعیتی مردم پرداخت. بیان راهکارها برای افزایش جمعیت در کشور نیازمند همکاری طیف وسیعی از مسئولان، نخبگان، دانشگاهیان، حوزویان و مردم است که هرکدام براساس توانایی و امکانات خود وظایفی برعهده دارند که باید بدان عمل کنند. در این مقاله ضمن بررسی نقش مسائل فرهنگی و اجتماعی در تغییرات خانواده و نیز دگرگونی های جمعیتی، راهکارهای مناسب برای افزایش جمعیت و رفع موانع موجود بیان می شود.

کلید واژه : تغییرات جمعیتی، خانواده، فرزندآوری، مسائل فرهنگی و اجتماعی

مقدمه

در سال های اخیر، فرهنگ و باورهای ارزشی جوامع نسبت به امر مهم افزایش جمعیت و فرزند آوری تاثیر بسزایی بر افزایش میزان مولید در کشورمان داشته که البته در همین بازه ی زمانی تغییر فرهنگ در کشور ایران خواسته یا ناخواسته در بسیاری از زمینه ها متأثر از فرهنگ غرب بوده است که به کاهش جمعیت منجر شد. مقالات زیادی در این خصوص نوشته شده است که بعضا به عامل

اجتماعی یا فرهنگی به طور مجزا پرداخته و راهکاری ارائه نداده است و یا بطور اختصاصی راهکارهای جبرانی را بیان کرده است. برای مثال خانم محبوبه جوکار نویسنده و پژوهشگر پژوهشگاه حضرت معصومه (ع) در مقاله خود به طور ویژه به تغییر سبک زندگی در کاهش جمعیت ایران پرداخته است و یا آقای محمود رضا فرخیان دانشجوی کارشناسی ارشد فقه و حقوق اسلامی به آسیب شناسی و موانع فرهنگی کاهش جمعیت پرداخت. البته اکثر مقالات ارائه شده، به روز نبودند و یا فقط یک بعد موثر در کاهش جمعیت بیان کرده و راهکار مختصری برای حل موضوع بیان نموده اند.

جمعیت، یکی از بزرگترین مؤلفه های قدرت سیاسی، اقتصادی و فرهنگی هر کشوری می باشد. رونق اقتصادی، تکامل معنوی، تربیت صحیح، پیشرفت علمی و صنعتی در هر جامعه، بیش از هر چیز دیگر، به نیروی انسانی و جمعیت دانا، پرتلاش و خلاق وابسته است. بر این اساس، هر جامعه ای برای پیشبرد اهداف خود، باید در حوزه ی مسایل جمعیتی برنامه ای جامع و کامل داشته باشد. طبق آمارهای منتشرشده از مرکز آمار ایران در سال ۱۳۶۵ روند رشد سالانه جمعیت از ۳/۹ درصد به ۰/۷ در سال ۱۳۹۹ رسیده است. با استناد به این آمار در سال های آینده با خطر جدی پیری جمعیت کشور و از بین رفتن تدریجی توان ملی مواجه خواهیم شد. سوالاتی درباره این موضوع مهم و استراتژیک مطرح می شود و در متن مقاله تبیین و بررسی خواهند گردید.

فرهنگ مدرنیته و فمینیسم چه نقشی در تغییر نگرش زنان نسبت به فرزندآوری داشته است؟

راهکارهای مناسب برای جبران کاهش جمعیت و تغییر فرهنگ مردم چیست؟

در این مقاله ضمن بررسی نقش مسائل فرهنگی و اجتماعی در تغییرات خانواده و دگرگونی های جمعیتی، به صورت اجمالی نمونه هایی از پیامدهای کاهش جمعیت و فرزند کم در خانواده ها و جامعه پرداخته شده است. همچنین با ارائه راهکارهای مناسب در راستای اهداف نگرش جدید به افزایش جمعیت به ارتقا سطح آگاهی مخاطبان در زمینه فرزندآوری کمک شده است.

جایگاه هویت زنانه و نقش مادری و همسری از دیدگاه اسلام

هویت یا کیستی عبارت است از برداشتی که هر شخص از خود دارد.^۱ این برداشت بسته به موضوع آن می تواند هویت های متفاوتی را به وجود آورد. بدین معنا که گاه افراد برداشتی از خود به عنوان انسان دارند و گاه برداشتی از خود به عنوان زن یا مرد دارند.

^۱ محمدرضا امیدیان، هویت از دیدگاه روان شناسی، ص ۱۹.

احکام دین ناظر بر تفاوت زیستی و روانی بین زن و مرد است. در رویکرد دینی، خداوند صرفاً آفریننده هستی نیست بلکه برنامه ریز و مدبر آن نیز هست. آفرینش هستی، هدفمند بوده و آفرینش متفاوت زن و مرد را نمی توان تصادفی دانست. براین اساس، تفاوت های بین زن و مرد، تفاوت هایی معنادار بوده و در برنامه ریزی های اجتماعی برای زن و مرد مورد توجه قرار می گیرد. زیرا در غیر اینصورت برنامه ریزی ما برخلاف جهت خلقت هدفمند است. این تفاوت ها نشانه ارزشمندی یکی بر دیگری نیست بلکه صرفاً برای کارآمدی هر یک در مسیر مورد انتظار و عاملی برای پیوند دو جنس است.^۱

مهمترین نتیجه پذیرش هویت متمایز و قبول نقش های متمایز این است که :

الف: سازگاری نقش ها با طبیعت زنانه و مردانه و همنوایی اعتقاد، گرایش و عمل با طبیعت و فطرت به نشاط و رضایتمندی منجر می شود. این احساس رضایتمندی نتیجه وجود تعادل میان درون و برون، ذهن، قلب و جوارح است.

ب: نقش های متفاوت و مکمل زن و مرد در حیات خانوادگی به کارآمدی خانواده می انجامد .

ج: با زمینه به کارگیری صحیح توانمندی های زنانه، احساس ارزشمندی برای زن حاصل می شود.^۲

از سوی دیگر بی توجهی به هویت جنسی زن و عدم پذیرش نقش های جنسیتی کارکردهای منفی ذیل را به دنبال دارد:

۱. از خود بیگانگی و عدم تعادل شخصیت: زیرا تصویری که زن تحت تاثیر فرهنگ مسلط از خود نشان می دهد با ساخت تکوینی و فطری وی سازگاری ندارد.

۲. احساس ناکارآمدی در حیات اجتماعی و خانوادگی : زیرا مرد و زن با توجه به سرشت خویش به رفتار و کیفیتی فرا خوانده می شود که با انتظارات جامعه همخوانی ندارد. عدم توجه به خوانش طبیعی و اتخاذ نقش ها و موقعیت های یکسان سبب ساز احساس ناکارآمدی و بروز تنش های اجتماعی درون خانوادگی خواهد شد. این احساس ناکارآمدی سبب کاهش احساس ارزشمندی در زنان خواهد شد.

این درحالی است که در آموزه های دینی ضرورت توجه به تفاوت های تکوینی و نقش های جنسیتی به ویژه نقش های مادری و همسری با جدیت مورد تاکید قرار می گیرد به گونه ای که مهمترین نقش های زن همسری و مادری تلقی شده و هیچ یک از دیگر فعالیت های زنان هم پای این دو نقش نیست. هم تراز دانستن همسراری و بردباری در مواجهه با مشکلات ناشی از آن با

^۱ زیبایی نژاد، بازخوانی هویت زنانه در: تحلیلی بر مهمترین مسائل زن و خانواده در ایران، ص ۱۰۰.

^۲ همان، ص ۱۰۲.

جهاد مردان^۱، بهشت را زیر قدم مادران توصیف کردن^۲، عبادت دانستن و ثواب زیاد مقرر داشتن برای بارداری^۳، زایمان و شیردهی^۴.... همه نشانه جایگاه ارزشمند نقش های جنسیتی زنان است.

از نظر اسلام، نقش های همسری و مادری، دو نقش بی بدیل زنان در جهان آفرینش است که امنیت و سلامت روانی بشر را در درون خانواده تضمین می کند. درآموزه های دینی، مادری یک ارزش به شمار می آید که به دلیل ویژگی های زیستی و روانی، برعهده ی زنان نهاده شده است. نقش مادری تنها دروضع حمل و شیردادن خلاصه نمی شود، بلکه یک سلسله مسئولیت های پرورشی و تربیتی برعهده ی مادرگذاشته شده است که ثمردهی آن در هدایت کل جامعه ی بشری خود را نمایان می کند. به این سبب، برای زحمات مادر، پاداش های عظیمی همانند ثواب جهاد و شهادت قرار داده شده است.^۵

نقش فمینیست ها در تغییرات جمعیتی

نوسازی در نیم قرن اخیر از طریق ساز و کارها و بسترهای متنوعی بر کاهش باروری در جوامع انسانی تاثیر گذاشته است که یکی از عوامل، اشاعه اندیشه های فمینیستی است. جامعه شناسان معتقدند دگرگونی های خانواده بیشتر متأثر از انقلاب صنعتی، مدرنیته و تغییرات ارزشی ناشی از فرآیند مدرنیته مانند فمینیسم است.^۶

کاستلز جامعه شناس اسپانیایی و نویسنده سه گانه مهم عصر اطلاعات، بر این باوراست که سه علت در تغییرات خانواده معاصر نقش دارد که عبارت اند از : اقتصاد و اطلاعات جهانی، فناوری های جدید تولید مثل و فمینیسم به عنوان یک نهضت چندبعدی. نظریه فمینیستی با داعیه دفاع از حقوق زنان و شناسایی و برطرف کردن بسترهای نابرابری وستم بر زنان، در سپهر اندیشه اجتماعی، برای خود جایگاه علمی فراهم آورد.

دگرگونی در ساختار خانواده و سوق دادن زنان به مشاغل عمومی و تضعیف نقش ویژه مادران در نهاد خانواده، از اصول برنامه های بیشتر فمینیست ها است. فمینیستهای رادیکال روی خوش به

^۱ السیوطی، الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور، ج ۲، ص ۵۱۸.

^۲ میرزا حسین نوری طبرسی، مستدرک الوسائل، ج ۱۵، ص ۱۸۱.

^۳ محمدبن حسن حرعاملی، وسائل الشیعه ج ۱۵، ص ۱۷۵

^۴ همان.

^۵ شیخ صدوق، الامالی، ص ۴۱۱

^۶ وکیل احمدی و دیگران، «بررسی نقش گذار جمعیتی در تغییرات جامعه شناختی خانواده»، مطالعات اجتماعی روانشناختی زنان، ش ۱۰، ص ۸۲.

۷- فرهنگ سازی و تبدیل ازدواج های سخت به ازدواج های آسان

یکی از موانع مهم برای افزایش جمعیت، فرهنگ غلط ازدواج در کشور است که متأسفانه به مسئله ای بگرنج برای ازدواج جوانان تبدیل شده است. موانع ازدواج بیش از هر چیز ناشی از نوع مسائل روحی، روانی و بینشی است. مقایسه افراد و خانواده ها با خانواده های مرفه در برگزاری مراسم ازدواج، بالا بودن سطح توقعات افراد از همدیگر، تصور آرمانی از وضعیت اقتصادی در همان اوایل شروع زندگی مشترک، حذف نکردن بسیاری از رسومات غلط و... از دلایل اصلی تاخیر در ازدواج و سخت شدن ازدواج برای خیلی از افراد بوده است. نمونه هایی از برگزاری مراسم ساده و بدون هزینه های اضافی و فرهنگ سازی در این مورد را می توان از جمله روش های تبدیل ازدواج های سخت به ازدواج های آسان ارائه نمود.

۸- تشویق به فرزند آوری دوم و سوم

یکی از آسیب های جدی در روند تبلیغ برای افزایش جمعیت این است که از همان ابتدا به خانواده های تک فرزند و یا به دو فرزند القا می شود که باید برای تعداد زیاد فرزند اقدام کنند؛ درحالی که به نظر می رسد اگر از همان ابتدا به تعداد کم، یعنی دو یا سه فرزند تشویق شوند، شاید نگرش مثبت تری نشان داده و برای آن اقدام کنند. البته بدین منظور باید انگیزه های اجتماعی و اقتصادی به وجود آورد؛ تجربه های جهانی نشان می دهد با رفع دغدغه های مالی خانواده ها، سرعت زاد و ولد افزایش یافته و مقابله با پدیده کاهش جمعیت در زمانی کوتاه امکان پذیر است.^۱

۹- تبیین منافع پنهان فرزند بیشتر

فرزندان یک خانواده را می توان به عنوان سرمایه های اجتماعی و ملی یک خانواده تلقی کرد. خداوند متعال در قرآن کریم می فرماید: «ما شما را به اموال و فرزندان کمک کردیم.»^۲ و بر همه روشن است که آیات قرآن برای دوره ای خاص نبوده است و برای همه ی ادوار تاریخ جهت ارتقای انسان ها به بالاترین درجات بیان شده است. این مؤلفه را می توان با توجه به منافع پنهان فرزند بیشتر و هزینه های مخفی فرزند کمتر بسط و گسترش داد. در جوامع کنونی، فرزند بیشتر منافع پنهانی همچون کاهش صدمات خاص از دست دادن فرزند و کمک در امور منزل از جمله نگهداری فرزندان دارد. در مقابل، خانواده های کم جمعیت از هزینه های پنهانی همچون تنها شدن

^۱ مجله نسل ششم، ص ۱۳۵

^۲ اسراء: ۶

زود هنگام والدین، پرتوقع شدن فرزندان، کاهش اعتماد به نفس، خلا عاطفی ناشی از نداشتن برادر و خواهر اذیت خواهند شد.

۱۰- ترویج فرهنگ اعتماد و خوش بینی به خداوند

آموزه های اسلامی، همواره مردم را به خوشبینی و امید به خداوند و اعتماد و توکل بر او فرا می خوانند. قرآن کریم بر این خوش بینی، اعتماد و توکل، درتشکیل خانواده و فرزند دار شدن بیشتر تأکید می کند: «... و فرزندان خود را از بیم تنگدستی مکشید؛ ما شما و آنها را روزی می رسانیم».^۱ از رسول خدا (ص) چنین روایت شده است: «هرکس از بیم تنگدستی ازدواج نکند، به پروردگار خود بدگمان شده است»^۲ تبیین مکرر این موضوع مهم و تشریح ابعاد و شرایط مختلف توکل بر خداوند می تواند نوع نگرش مردم را درمسائل مختلف، از جمله مسئله فرزند آوری تغییر داده و همچنین نگرش آنها را در این زمینه مهم اصلاح نماید.

^۱ انعام: ۱۵۱

^۲ مغربی، دعائم الاسلام، ج ۲، ص ۱۹۱

نتیجه گیری

متأسفانه در جامعه امروزی ایران به دلایل گوناگون، از جمله عوامل اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی رشد جمعیت و فرزند آوری با روند بسیار کندی مواجه شده است. به عنوان مثال با توسعه فرهنگ مصرف، هزینه های زندگی بالا رفته و این امر منجر به کاهش فرزند آوری می شود. نگرش فمینیستی به عنوان عامل فرهنگی و سیاسی بر کاهش ارزش نقش مادری، تضعیف جایگاه خانواده ایرانی و تمرکز بر ارضای نیازهای شخصی زنان و به تبع آن کاهش فرزندآوری تاثیر شگرفی داشته است.

با توجه به چالش فعلی جمعیتی کشور و این که جمعیت، یکی از بزرگترین مؤلفه های قدرت سیاسی، اقتصادی و فرهنگی هر جامعه ای محسوب می شود، ضروری است که دولت برای حل مساله کاهش فرزندآوری، با برنامه ریزی منسجم، هدفمند و سیاست گذاری های مناسب در سطح کلان و فرهنگ سازی در سطح خانواده ها، قوانین مناسبی تنظیم نماید و در اسرع وقت آنها را عملی نموده، زمینه های تسهیل فرزندآوری را فراهم نماید. علاوه بر نقش دولت در این زمینه، می توان با ارائه راهکارهایی مانند افزایش سطح آگاهی خانوادها، تشکیل گروه های مردم نهاد، ترویج فرهنگ حمایت از ازدواج آسان، افشای طرحهای نظام سلطه برای کاهش جمعیت در کشور، الگوسازی از خانواده های موفق پرجمعیت، خانوادها را به سمت افزایش تعداد فرزندان ترغیب نمود. البته نظر به وضعیت اقتصادی کشور ضروری است که دولتمردان با توجه به اهمیت موضوع، ارائه تسهیلات رضایت بخش به خانوادها جهت تشویق آنها به امر فرزند آوری را در اولویت برنامه های کلان خود قرار دهند.

لازم به ذکر است هرگونه برنامه ریزی، سیاست گذاری و فعالیت های مردم نهاد در زمینه افزایش فرزند آوری و اصلاح روند موجود نیازمند هماهنگی و یکپارچه سازی همه عوامل و نهاد های تاثیر گذار در این زمینه می باشد.

منابع

قرآن کریم

- ۱- احمدی، وکیل، وحید قاسمی وشهلا کاظمی پور، «بررسی نقش گذار جمعیتی در تغییرات جامعه شناختی خانواده»، مطالعات اجتماعی روانشناختی زنان، بی جا، ۱۳۹۱-ه.ش.
- ۲- چراغی کوتیانی، اسماعیل، تبیین نقش عوامل فرهنگی بر تغییرات باروری در ایران، قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (رساله دکتری)، ۱۳۹۵-ه.ش.
- ۳- زیبایی نژاد محمدرضا، بازخوانی هویت زنانه در: «تحلیلی بر مهمترین مسائل زن و خانواده در ایران»، دفتر مطالعات و تحقیقات زنان، قم: ۱۳۹۳-ه.ش.
- ۴- ساروخانی، باقر، مقدمه ای بر جامعه شناسی خانواده، تهران: سروش، ۱۳۷۰-ه.ش.
- ۵- شفیعی سروستانی، رسانه ملی و تغییر سیاست جمعیتی، مسئله شناسی، راهبردها و سیاستها، تهران: مرکز پژوهشهای اسلامی صداوسیما، ۱۳۹۱-ه.ش.
- ۶- عباسی ولدی، محسن، ایران جوان بمان، قم: جامعه الزهراء، ۱۳۹۳-ه.ش.
- ۷- کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، چهارم، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۹۵-ه.ش.
- ۸- ری شهری، میزان الحکمه، ج ۵، قم: دارالحديث، ۱۳۸۹-ه.ش.
- ۹- کاستلز، مانوئل، عصر اطلاعات: اقتصاد، جامعه و فرهنگ، ترجمه حسن چاووشیان، ج ۲، تهران: طرح نو، ۱۳۸۰-ه.ش.
- ۱۰- گرنت، تونی، زن بودن، ترجمه فروزان گنجی زاده، تهران: ورجاوند، ۱۳۸۱-ه.ش.
- ۱۱- کوئن، بروس، درآمدی بر جامعه شناسی، ترجمه محسن صبوری، تهران: توتیا، ۱۳۷۵-ه.ش.
- ۱۲- مؤسسه فرهنگی طه، نگاهی به فمینیسم، قم: معاونت امور اساتید و دروس معارف اسلامی، ۱۳۷۷-ه.ش.
- ۱۳- مشیرزاده، حمیرا، از جنبش تا نظریه اجتماعی: تاریخ دو قرن فمینیسم، تهران: شیرازه، ۱۳۸۵-ه.ش.
- ۱۴- نوری الطبرسی، میرزا حسین، مستدرک الوسائل، ج ۱۵، قم: موسسه آل البيت لاحیا التراث، ۱۴۰۸-ه.ق.

Abbasi-Shavazi, Mohammad Jalal and Peter Mc donald, And Meimanat and Hosseini-Chavoshi" The Fertility Transition In Iran: revolution Reproduction", Canadian Studies In Population 38, No. 1-2, 2011.

The Population Policy Of Iran: Do Curbing Family in a Reversal Erfani
Planning Programs

The 27Th at Raise Low Fertility?" Paper Accepted For Presentation
Iussp International Population Conference, Busan, South Korea, 2013

مجله نسل ششم، ماهنامه فرهنگی و تشکیلاتی جبهه فرهنگی انقلاب اسلامی، آذر ۱۳۹۳-ش.
شفیعی سروستانی، ابراهیم، مجله علمی پژوهشی معرفت فرهنگی و اجتماعی، ۱۳۹۲-ش.
شماره ۱۳

سایت مرکز آمار ایران به نشانی [www. Amar. Org . ir](http://www.Amar.Org.ir)